

Rezi Elek

A teológia és a természettudomány viszonyának időszerű modellje – unitárius nézőpontból

A témával való foglalkozásunkat az indokolja, hogy napjaink értékzavarral küszködő világában rámutassunk arra a kölcsönös felelősségre, amely a teológiára és a tudományra hárul az élet tisztetlenségének és értékének fenntartása, gyarapítása és gazdagítása érdekében.¹ A kölcsönös felelősség tudatos vállalása arra indítja a teológia és a tudomány képviselőit, hogy egymásban ne ellenséget, hanem szövetségest lássanak. Ez a kíváncsi csendül ki abból a felismerésből, amely a 20. század vége felé hangzott el, s amelyet napjainkban is időszerűnek tartok:

„A természettudományok és a technika területén valóban nagy eredmények születtek. Az emberi értelmet ennek következtében annyira megbabonázza saját teljesítőképesége a környező anyagi világ fizikai törvényeinek föltárása terén, hogy meg is ragad az érzékelhető jelenségek tanulmányozásánál és az ennek megfelelő technikai civilizáció kialakításában. Így olyan területen horgonyzott le, ahonnan természetszerűen ki van zárva minden abszolút valóság, abszolút érték és igazság. Az érzékeinkkel megragadható világ, és az emberi értelemnek e világon kifejtett teljesítményei által megbűvölt modern ember az után meglepődik azzal, hogy mennél ügyesebben és értelmesebben hatoljon be az érzékelhető valóság területére és kutassa azt át... a modern ember tévedése abban áll, hogy a bölcsességet fölládozta a tudományért, ahelyett, hogy egyesítette volna a kettőt. Így az anyag fölött megszerzett rendkívüli hatalomérzetéért azzal fizetett, hogy eltávolodott mind az igazán emberi, mind a szellemi valóságoktól. Ez, pedig a ragyogó tudományos eredmények ellenére az emberi személy reménytelen elszigetelődését, magárahagyatottságát eredményezte.”²

A teológia és a tudomány közötti viszony helyes értelmezése azért is fontos, mert a kettő kapcsolata döntő módon befolyásolja életünket. A kettő

¹ A tudomány kifejezést tág fogalomként értelmezem, amelyben a természettudomány különböző szakcsoportjait egységesen szemlélem.

² Dabóczi Mária: *Mi az ember?* Szent Gellért Könyvkiadó, (h. n.) 1990, 47.

közötti viszony alakulásáról a történelem folyamán könyvtárnyi szakirodalom született mindkét „fél” részéről, amelyek olykor az egymás elleni küzdelem harcos, kibékíthetetlen, sokszor ideológiai, hatalmi érdekek védelmében születtek, máskor az alázat, a szelídség, a megfontoltság, az alaposabb körültekintés, békességes szándékával íródtak. Ebből adódik az a nehézség, amely a vallás és a tudomány közötti viszony történeti áttekintésére vonatkozik. A nehézség feloldása érdekében Ian G. Barbour neves amerikai teológus és fizikus munkái nyomán,³ négy modell alapján igyekszem a kettő közötti viszony alakulásának történetével foglalkozni, azzal a céllal, hogy következtéseim során bemutassam az általam legéletképesebbnek, legidőszerűbbnek tartott modellt. A témával kapcsolatos történeti és jelenkori helyzetről átfogó képet kínálnak a keresztény vallás és a tudomány kérdéskörével foglalkozó angol nyelvű tudományos folyóiratok is.⁴ Magyar szakterületen a Jesenius Központ Tudomány és Hit kiadványaira hívjuk fel a figyelmet.⁵

A konfliktusmodell

A konfliktusmodell a teológia és a tudomány közötti viszony olyan időszakaira utal, amikor a kettő között versengés, kibékíthetetlen ellentét, feszültség, sőt küzdelem van. Az ellentét oka: mindkettő magának igényli az igazságot, az igazság fölötti tekintély jogát. Az éles konfrontálódások általában a teológia és a tudomány képviselőinek elfogult magatartásából származtak.

³ Ian Graeme Barbour (sz. 1923), neves észak-amerikai fizikus (University of Chicago, 1950), teológus (Yale University, 1956), akinek évtizedeken keresztül volt tudományos munkaterülete a vallás és a tudomány közötti párbeszéd előmozdítása. Munkája elismeréseként 1999-ben *Templeton-díjjal* tüntették ki. Az általános tájékozódás érdekében közöljük főbb munkáit: *Christianity and the Scientists* (1960), *Issues in Science and Religion* (1966), *Science and Religion* (1968), *Science and Secularity: The Ethics of Technology* (1970), *Religion in an Age of Science* (1990), *Foreword in Religion and Science: History, Method, Dialogue* (1996), *Religion and Science: Historical and Contemporary Issues* (1998), *When Science Meets Religion* (2000), *Nature, Human Nature, and God* (2002). *Experiencing and Interpreting Nature in Science and Religion*. In: *Zygon. Journal of Religion and Science*, Vol. 29, Number 4, 1994, 457–487.

⁴ *Science and Christian Belief*, A Journal concered with the Interactions of Science and Religion with particular reference to Christianity (a folyóirat rendszerességgel megérkezik a Protestáns Teológiai Intézete is), illetve *Zygon. Journal of Religion and Science*.

⁵ A Jesenius Központ, az Evangélikus Hittudományi Egyetem és a Károli Gáspár Református Egyetem közös intézménye 2004 novemberében alakult Budapesten, természettudósok, protestáns teológusok, lelkészek együttműködésével. Fórumot biztosít az érdeklődők számára, hogy együtt gondolkozzanak a tudományok és a teológia, a hit és az értelem kapcsolatáról, s egyéb alkalmat teremt arra, hogy a dialógustársak gondolataikkal és észrevételeikkel gazdagítsák a párbeszédet (ld. <http://www.jesenius.hu/>). A Jesenius Központ fontosabb gyűjteményes kiadványai: Kodácsy Tamás (szerk.): *Kompetencia, kompatibilitás, kooperáció*. Jesenius Konferencia 2005. Kálvin Kiadó, Budapest 2005. Béres Tamás (szerk.): *Történet – metafora – párbeszéd. Előadások és beszélgetések a tudomány, hit és vallás kapcsolatáról*. Kálvin Kiadó, Budapest 2009.

A konfliktushelyzetek közül kettőre irányítjuk a figyelmet, amelyek következményeikben meghatározták a korábbi felfogások felülvizsgálását és utat nyitottak a közeledés lehetőségére, sőt szükségességére is.⁶

Az újkorban indul el és bontakozik ki az a természettudományos gondolkodás, amelynek eredményei az első komoly konfliktust jelentették a teológia és a tudomány viszonyában. A tudományos kutatások eredményei, amelyek nem racionális érveken, hanem kísérleti adatokon alapultak, a világ magyarázatára vonatkoztak. Kiemelkedő képviselői: Nikolausz Kopernikusz (1473–1543)⁷ és a kopernikuszi világgép továbbfejlesztői, Giordano Bruno (1548–1600), Galileo Galilei (1564–1642), valamint Johannes Kepler (1571–1630)⁸ és Isaac Newton (1642–1722).⁹ Az eredmények nagy korszakalkotó summája az volt, hogy a világegyetem középpontjában a Nap áll. Ez merőben ellentmondott az egyház által is elfogadott korábbi arisztotelészi szemléletnek, mely szerint a világegyetem központja a Föld.

Az új világmagyarázat jelentkezése elengedhetetlenül konfliktushoz vezetett, mert ebben a korban az egyházi tekintély nyomására a teológia érvényt próbált szerezni olyan kérdések megválaszolásában is, amelyek nem a teológia hatáskörébe tartoztak. Ezért azokat a személyeket, vagy tanításokat, akik, vagy amelyek eltértek az egyház álláspontjától, veszedelmes eretnekeknek nyilvánították, és üldözték, vagy éppen „elhallgattatták”, pl. Giordano Brunóra máglyahalál várt. A római katolikus egyház később azzal magyarázta az „eretnekeknek” minősített gondolkodók elleni „intézkedéseit”, hogy azok a korabeli állapotok tévedéseinek tudhatók be.¹⁰

A 19. század második felében újra egy éles konfliktus jelentkezett a természettudomány és a teológia viszonyában. A konfliktus forrását Charles Darwin (1809–1882) természetkutató 1859-ben megjelent munkájában körvonalazott evolúciós elmélet jelentette, amelyet később elmélyített az 1871-ben

⁶ A téma történeti háttérének áttekintésére vonatkozóan ld. McGrath, Alister E.: Történelmi mérföldkövek. In: *Tudomány és vallás*. Typotex Kiadó, Budapest 2003, 13–43. Grant, Edward: *The Foundations of Science in the Middle Ages: Their Religious, Institutional and Intellectual Context*. Cambridge University Press, Cambridge 1996. Jáki Szaniszló: *Isten és a kozmológusok*. Ecclesia Kiadó, Budapest 1992.

⁷ A heliocentrikus világgép felfedezője következtetései eredményeit „kopernikuszi fordulatnak” nevezik a tudománytörténetben.

⁸ Kepler-törvényeknek nevezik a bolygómozgások három törvényét, amelyeket a német csillagász állapított meg.

⁹ Newton matematikai magyarázattal támasztotta alá Kepler bolygómozgási törvényeit, kiegészítve azzal, hogy a különböző égitestek nemcsak elliptikus, de akár hiperbola- vagy parabolapályán is mozoghatnak. Törvényei nagy jelentőségűek voltak a heliocentrikus világgép elterjedésében.

¹⁰ II. János Pál pápa 1981. július 3-án vizsgálta meg egy szakértői bizottsággal az idők folyamán „Galilei-ügyként” emlegetett per problémakörét. 1992. október 31-én, 359 évvel a Galilei-per után, a pápa sajnálkozását fejezte ki a Galileit ért méltatlanságok miatt, és megsemmisítette az inkvizíció elmarasztaló ítéletét.

megjelentetett munkájában.¹¹ A klaszikus darwinista elmélet lényege közismert, dolgozatunkban a korabeli konfliktus okára kívánunk csupán utalni.¹² A természettudósok (biológusok) úgy vélték, hogy a „módosulással való leszármazáson” azaz természetes kiválasztáson alapuló evolúció elfogadhatóbb, meggyőzőbb érveléssel szolgál a fajok eredetére vonatkozóan, mint a mechanikus világszemléleten alapuló magyarázat. A teológusok vehemens ellenkezésének az oka abban a meglátásban gyökerezett, hogy Darwin leszármazástana veszélybe sodorja az állandósági elméletet (minden faj változatlanul létezik a világ kezdete óta) és az embernek a teremtésben elfoglalt kitüntetett helyét.

A teológia képviselői a természetet és benne az embert az Isten által meghatározott célok felől, „teleologikus horizonton” szemlélték, míg a darwinizmus képviselői azt hangsúlyozták, hogy az öröklés és kiválasztás összjátékában számos eseményt a véletlen határoz meg. Természetesen a keresztény teológiának a konfliktus során voltak elkötelezett harcosai, de voltak olyan teológiai irányzatok is, amelyek békességesebb hangnemet szólaltattak meg (a szabadelvű keresztény teológia). Tény, hogy a konfliktus nagyon sokszor a kölcsönös félreértésből fakadt.¹³ A körülményeket figyelembe véve egyetérthetünk Wolfhart Pannenberg teológus kijelentésével:

„A 19. század végén és a 20. század első felében a keresztény egyházak és teológusok sajnálatos módon nem tudták felismerni, hogy az evolúció tana rendkívüli lehetőségeket nyújt a teológiának a modern természettudománnyal kialakítható kapcsolata szempontjából. A darwinizmussal folytatott harc az egyik legsúlyosabb következményekkel járó tévedés volt a teológia és a természettudományok viszonyának története során.”¹⁴

Ez a viszony a 20. század második felében és a 21. század első évtizedeiben kedvezőbben alakult annak köszönhetően, hogy pozitív irányú változások következtek be mind a biológiában, mind a természetfilozófiai, antropológiai és teológiai gondolkodásban.¹⁵

¹¹ *On the Origin of Species by Means of Natural Selection, or the Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life*. London 1859. (Magyarul 1873-ban jelent meg először: *A fajok eredete a természeti kiválás útján*. Ford. Dapsy László. Királyi Magyar Természettudományi Társulat). *The Descent of Man, and Selection in Relation to Sex*. London 1871.

¹² Az evolúciós elmélet alapjául szolgáló természetes szelekcióval kapcsolatosan ld. újabban: Nagy Lilla Emese: A természetes szelekcióról. In: *Keresztény Szó* XX. évfolyam, 2009/5, 25–29.

¹³ Larson, Edward J.: The Reception of Darwinism in the Nineteenth Century: A Three Part Story. In: *Science and Christian Belief*, Volume 21, 2009/1, 3–24. A darwinizmusra vonatkozó forrásirodalmat ld. uo. 4–7.

¹⁴ Pannenberg, Wolfhart: *Rendszeres teológia*. II. kötet. Osiris Kiadó, Budapest 2006, 99.

¹⁵ Bolyki János: Darwin teológiatörténeti jelentősége. In: *Történet – metafora – párbeszéd. Előadások, írások és beszélgetések a tudomány, hit és vallás kapcsolatáról*. Kálvin Kiadó,

A darwinizmussal kapcsolatosan meg kell jegyezzük, hogy a kommunista hatalom a 20. század közepétől felhasználta az ateista propaganda terjesztésére. Úgy állították be a dolgot, hogy két világnézet küzd egymással, a darwinizmust magáénak valló, s így a „haladó és tudományos nézeteken” alapuló marxista ideológia, és a „tudománytalan, elavult nézeteket” valló vallásos szemlélet. „Azt sugallták, hogy az az ember, aki valamennyire is ad magára, hátat kell fordítson az úgymond tudományosan téves, társadalmilag visszahúzó vallásos nézeteknek, és döntenie kell a tudományos és történelmi anyagelvűség, materializmus mellett.”¹⁶ Ez a politikai célokat szentesítő propaganda eszközként használta fel a természettudományos eredményeket a vallásosság, az egyháziasság ellen. A törekvés jól szemlélteti azt a szánalmas kényszerhelyzetet, amikor a természettudományos eredményeket és a vallásosságot kijátszotta egymással szemben az elnyomó hatalom.

Egyetértünk Arthur R. Peacocke (1924–2006) neves angol kémikus, teológus észrevételével, aki azt hangsúlyozta, hogy a teológia és a természettudomány közötti konfliktus forrása módszertani szempontokat is magába foglalhat. A természettudomány modelljeit a felgyülemlett tapasztalati tudás alapján készíti el, ami azt jelenti, hogy a modelleket időnként át kell alakítani. A vallás modelljeivel is hasonlóképpen kell eljárni – állítja Peacocke. Ez viszont nehézségbe ütközik, mert a hagyományos vallásos gondolkodás „adott”-nak véli a vallási modelleket, csak az értelmezésüket tartja változtathatónak.¹⁷

A teológia és a tudomány konfliktusaiból Armin Kreiner római katolikus teológus szintén azt a tanulságot vonja le, hogy a teológiai álláspontot is időről időre felül kell vizsgálni, lehet javítani, annak érdekében, hogy elkerüljük a konfliktusokat, és lehetőséget teremtsünk a párbeszédre. Kreiner elgondolkozató megállapítása szerint:

„Az életben tudvalevőleg semmit sem kapunk meg ingyen – vagy legalábbis majdnem semmit. A tudományokkal folytatott párbeszédnek is ára van. E párbeszéd nem mentes a konfliktusoktól. A konfliktusoknak hagyományos velejárója volt egyfajta *procedere*, elintézési mód, mely abból indult ki, hogy a párbeszéd bizonyos fokig

Budapest 2009, 57–59.; Williams, Patricia A.: Christianity and Evolutionary Ethics: Sketch Toward Reconciliation. In: *Zygon*, Vol. 31. 1996/2, 253–268. A tanulmányban nem térünk ki a viszony olyan „kedvezőtlen alakulására”, amelyet a neodarwinizmus elfogult képviselői okoztak, mint például Richard Dawkins, akinek az általános tájékozódás érdekében két munkájára hivatkozhatunk: Dawkins, Richard: *A vak órásmester*. Akadémiai Kiadó – Mezőgazdasági Kiadó, Budapest 1994. Uő: *A hódító gén*. Gondolat Kiadó, Budapest 1989.

¹⁶ Végh László: *Természettudomány és vallás*. Kálvin Kiadó, Budapest 2002, 5.

¹⁷ Peacocke, Arthur R.: *Theology for a Scientific Age*. Fortres Press, Minneapolis 1993. Uő: *The Religion of a Scientist: Explorations into Reality (Religio Philosophi Naturalis)*. In: *Zygon*, Vol. 29. 1994/4, 639–659.

‘hiábavaló’ – csak harmónia és hiú napsütés. Ez a *procedere* azon alapult, hogy a helyesen felfogott hitnek végső soron mindig igaza van: a hit forrása Isten, Isten, pedig csalhatatlan; a tudomány viszont emberi mű, ezért tévedhet. Ilyen nézőpontból a hité, avagy az egyházé az utolsó szó. Ám ha ezt vesszük alapul, akkor nem tartom lehetségesnek a tudományokkal folytatott párbeszédet, sőt, őszintén szólva hasonló feltételek mellett senkivel semmilyen párbeszédet nem tartok lehetségesnek. Tántoríthatatlan meggyőződések készletével legfeljebb eszmecserét lehet folytatni, párbeszédet aligha. A teológiai megismerés azonban egyszersmind emberi megismerés, és ekként meghaladható, javítható, nem csalhatatlan. Ezt most nem részletezhetem, de úgy vélem, ez a legfontosabb tanulság, amelyet a teológia és a tudomány kapcsolattörténetéből el kellene sajátítanunk. Volt idő, amikor a keresztények az alábbi módon érveltek: maga Isten közölte velünk, hogy a Nap a Föld körül kering, ezért inkább kell hinnünk Istennek, mint Kopernikusznak. Ilyen alapon szó sem lehetett párbeszédéről, csupán ítéletről. Ez derül ki Galilei esetéből is. Az efféle ítélet azt a látszatot szülte, hogy háború zajlik, s ami azt illeti, csakugyan hadüzenettel ért fel.”¹⁸

A függetlenségmodell

A modell képviselői szerint a teológia és a tudomány egymástól teljesen elkülönült területek. A tudomány nem ellenfele, de nem is szövetségese a vallásnak. Nem ellensége, mert nincs „közös csatamezejük”, de nem is szövetségese, mivel mindkét területen egészen más dolgokról van szó. Mindkettő arra törekedett, hogy saját területén dolgozzon, és ne lépjen át a másik területére, egymásról kölcsönösen nem akartak tudomást venni. Gerard Scott Prinster amerikai unitárius lelkész ezt a magatartást így körvonalazta:

„Ezen elképzelés szerint a tudomány területe a természet, a mérhető mennyiségek és a megfigyelhető jelenségek, mint az idő, a tér és a világ működési mechanizmusai. A vallásnak marad a szellem, az értékek és erkölcsök fölötti örökös, az örökkévalóság, Isten és az élet, a létezés céljának a keresése.”¹⁹

E modellnek a nagy problémája a merevség, az indokolatlan éles elhatárolás, vallástalanítja a természetet (az isteni kijelentés helyét), és nem veszi tudomásul, hogy a tudományos kutatásnak is lehet vallásos szerepe. A legnagyobb probléma a tudomány és az erkölcs elválasztása. Ugyanis az élet azt igazolta, hogy a tudományos eredményeknek csak akkor van igazi

¹⁸ Kreiner, Armin: A rend – Isten ujjlenyomata vagy a véletlen műve? In: *Mérleg* 2006/1, 48.

¹⁹ Prinster, Scott Gerard: Felhívás a vallás és a tudomány új együttműködésére. In: *Keresztény Magvető (KerMagv)* CIII. (1997), 218–219.

értékük, ha a cél és eszköz erkölcsileg kifogástalanul tiszta. Ez a modell, amely a felelősség kérdését megkerüli, nem lehet alkalmas a teológia és a tudomány viszonyában. Paul Tillich teológus is ezt a modellt fogadja el:

„A teológia azt állítja, hogy tárgya egy sajátos ismeretanyag, hogy sajátos tárggyal foglalkozik, és sajátos módszert alkalmaz. Ez az állítás arra kényszeríti a teológust, hogy számot adjon arról, miképpen viszonyítja a teológiát a többi tudásformához. Két kérdésre kell választ adni: Mi a teológia kapcsolata az egyes szaktudományokkal (Wissenschaften), és mi a viszonya a filozófiához? Ha semmi olyan tárgya sincs a teológiának, amely végsőleg határoz meg minket, akkor a teológia számára semmi jelentősége nincs a tudományos eljárásoknak és eredményeknek, és viszont. A teológiának sem nem feladata, sem nem joga, hogy előítéleteket alkosson a fizika és a történelem, szociológia és pszichológia kutatásaival szemben. Viszont ezeknek a kutatásoknak egyetlen eredménye sem hat közvetlenül termékenyítőleg vagy éppen rombolólag a teológiára.”²⁰

Tillich bár nem tartja fontosnak a teológia és a tudomány viszonyának boncolgatását, mégis megemlíti, hogy a tudomány és a teológia között egyetlen viszonylehetőség vagy „kapcsolódási pont” van, s ez a kettő filozófiai elemeiben rejlik:

„A tudományos kutatás és a teológia kapcsolódási pontja a kettő, tehát a tudomány és a teológia filozófiai elemeiben van. Ennélfogva a teológia és a szaktudományok kapcsolatának kérdése átvetül a teológia és a filozófia kapcsolatának kérdésére.”²¹

De végső következtetése mégis csak az, hogy a teológia maradjon független a szaktudományoktól, maradjon meg a „maga körén belül”. Érdekes szó szerint idéznünk Tillichet:

„Röviden, a teológust a hite határozza meg. Minden teológia feltételezi, hogy a teológia, a teológiai körön belül van. Ez ellentmond a filozófiai igazság nyitott, végtelen és változó jellegének. Eltér attól is, ahogyan a filozófus függ a tudományos kutatástól. A teológusnak nincs közvetlen kapcsolata a tudóssal (ideértve a történészt, szociológust és a pszichológust is). Csak annyiban van vele dolga, amennyiben filozófiai következmények forognak fenn. S ha egy teológus meg is tagadja az egzisztenciális viszonyulást, mint azt némely ‘empirikus’ teológus tette, olyan állításokat lesz kénytelen megfogalmazni, melyek valóságát nem ismerhetik el azok, akik nem osztoznak a mi empirikus teológusunk egzisztenciális felvetéseiben. A teológia

²⁰ Tillich, Paul: *Rendszeres teológia*. Osiris Kiadó, Budapest 1996, 34.

²¹ Uo. 34–35.

szükségszerűen egzisztenciális – egyetlen teológia sem léphet ki a teológia köréből.”²²

A függetlenségi modell helyességét támasztja alá az a megnyilatkozás is, amely a természettudomány szemszögéből fogalmazódott meg:

„Számomra²³ azok a gondolkodók a legelfogadhatóbbak, akik rámutatnak, hogy a természettudomány és a teológia ugyanazt a valóságot más célból, más eszközökkel vizsgálja. A természettudományos vizsgálat a világ, ezen belül az élővilág változásának történéseit és jelenbeli sokféleségeit vizsgálja. Modelljét igyekszik a talált leletekkel, adatokkal összhangba hozni. 'Hogyan változott az élővilág?' – erre a kérdésre keresi a választ. Ez a válasz egyre finomabb, egyre részletesebb, de határai örökre megmaradnak. Sem istenbizonyítékot, sem az istennélküliség bizonyítékát nem várhatjuk a természettudományoktól, ezen belül a biológiától. A 'Miért jött létre a világ?', 'Hol az ember helye a világban?' kérdésekre a teológia kísérel meg válaszokat megfogalmazni. Ezeknek a kérdéseknek a megválaszolása szempontjából közömbös, hogy egy faj melyik másiktól éppen mikor alakult ki, vagy hogy melyik kontinensen találták meg a *Homo sapiens* maradványait. Mindkét terület művelői nagy hibákat követnek el, ha saját eszközeikkel a másik kérdést kívánják megválaszolni. Ezek a határsértések meddő vitákat, háborúkat, boszorkányüldözést gerjesztenek, a kérdések pontosabb megválaszolása azonban nem várható tőlük.”²⁴

A szakember ennek ellenére „engedményt tesz”, és az a meglátása, hogy a „más cél és a más eszköz”, azaz a tudatosan megkülönböztetett „feladatkör” végzése, teljesítése nem zárja ki azt, hogy „egy keresztény ember fejében az evolúcióbiológiai tudás mellett ne férne meg jól a hit is.”²⁵ Ez a megállapítás igaz lehet, de gyakorlati haszna csak az egymás közötti közeledésben és együttműködésben nyeri el értelmét.

A párbeszédmodell

A modell képviselői a teológia és a tudomány együttműködését szorgalmazzák. Az együttműködés feltétele a párbeszédre való készség, és annak a felismerése, hogy a teológia és a tudomány egymást kiegészíthetik úgy, ahogy azt Albert Einstein híres kijelentésében megfogalmazta: „A tudomány a vallás nélkül sánta. A vallás tudomány nélkül pedig vak.”

²² Tillich, Paul: *i. m.* 38.

²³ Ti. a biológus számára.

²⁴ Kézdy Eszter: Miért félünk Darwintól? 200 éve született Charles Darwin (1809–1882). In: *Credo*, Evangélikus folyóirat, XV. évfolyam, 2009/1–2, 14.

²⁵ Uo. 14.

Ellery W. Channing észak-amerikai unitárius teológus már a 19. század első felében felismerte a párbeszéd lehetőségét és szükségét egy közös cél, a közjó előmozdítása érdekében:

„Minden valódi tudomány lényegileg vallásos. A tudomány a természetben levő maradandó és egyetemes törvény szemléletéből ered. S rendeltetése az összeköttetéseket, viszonyokat és összhangzatos törvényeket a teremtettségben kikutatni. A természetet úgy tekinti, mint egy óriási rendszert, mint egy milliárd részekből összealkotott egészet, amely részek egymással mind kapcsolatban vannak, és együttesen munkálnak a közcélra.”²⁶

A párbeszédmodell lehetőségére utal a téma egyik ismert magyar szakértője, Végh László is: „A teológia és a természettudományos gondolkodás merev szétválasztása mostanára gyengülőben van. Hódít az az érvelés, hogy a tudomány és a teológia ugyanúgy a valós világgal foglalkoznak, mindketten ugyanarról a világról tesznek kijelentéseket, tehát nem lehet őket művi úton szétválasztani. A két különböző terület állásfoglalását szembesíteni kell egymással, mivel a két terület kölcsönhatása olyan felismerésekre vezethet, amelyek segítenek a világ jobb, teljesebb megértésében.”²⁷

Az integrációs modell

Az *integrációs modell* képviselői szerint lehetnek olyan kapcsolódási pontok, területek, ahol a párbeszédnél túl a teológia és a tudomány bizonyos mértékben segíthetik, támogathatják egymást. A modell fő törekvése, hogy a párbeszédben megnyilvánuló, esetleg egymás mellett futó monologizálásokat elkerüljék, és közösen konkrét gyakorlati lépéseket tegyenek.

Az integrációs modell első képviselőjének Pierre Teilhard de Chardin (1881–1955) francia jezsuita szerzetest, paleontológust tekinthetjük. Chardin természettudományos képzettséggel is rendelkezett, főleg őslénytani ismeretei alapján sokat tudott a fajok átalakulásának a folyamatáról. Fő törekvése volt, hogy kapcsolópontot keressen vallásos hite és természettudományos ismeretei között.²⁸ Az evolúciót egy olyan folyamatnak fogta fel, amely az ómega pont felé, az Istennel való egyesülés felé tart. Chardin nagy érdeme, hogy a kölcsönös megbékélés mellett a kölcsönös kiegészítés lehetőségeit is megpróbálta felvázolni. Ennek ellenére mind a teológusok, mind a természettudósok részéről éles kritikával illették. A biológusok az evolúcióelmélet teljes félreértésével vádolták, mert az evolúció a célravezérletről nem mond semmit, egyháza képviselői gyanakodva szemlélték

²⁶ Channing, Ellery William: A vallás tökéletesítő ereje. In: *Válogatott művei. A tökéletes élet*. VI. kötet. Kolozsvártt 1881, 120.

²⁷ Végh László: *i. m.* 197–198.

²⁸ Teilhard De Chardin, Pierre: *Az emberi jelenség*. Gondolat Kiadó, Budapest 1980.

munkásságát, életében ebben a témakörben írt egyetlen műve sem jelenhetett meg nyomtatásban.²⁹

Chardin munkássága egy nagy tanulságot jelent a teológusok számára. Nevezetesen azt, hogy nagy hibát követ el az a teológus, aki a tudomány által pillanatnyilag még megmagyarázhatatlan jelenségeket Isten művének tulajdonítja, azaz a tudományos ismeret „fehér foltjait”, ismeretlen területeit Isten hatáskörébe utalja. Ezzel ugyanis azt kockáztatjuk, hogy ha a tudomány később mégis magyarázatot talál a nyitott kérdésre, ellentmondásba keveredünk, és harcos vitát indíthatunk el, visszakanyarodhatunk a konfliktusmodellhez. Ez a megközelítés azért nem célravezető, mert a tudomány lényegéhez tartozik az, hogy álláspontját felülvizsgálja, korrigálja, nem ismer el abszolút igazságokat.³⁰

A korrelációs modell megvalósításának lehetőségét a folyamat (process) filozófiai gondolkodás is felvillantotta. A folyamatgondolkodás kialakulása Alfred North Whitehead (1861–1947) amerikai filozófus munkásságához kapcsolódik. Whitehead szembefordult a hagyományos metafizika meglehetősen statikus világképével, és dinamikus folyamatként fogta fel a valóságot. A világfolyamat a „konkrét entitások” vagy „konkrét események” valóságából áll, és annak értelmet a változás, a dinamikusság, a valamivé válás folyamata ad. A fejlődés folyamatának hátterében Whitehead szerint állandó rend húzódik meg, amely a növekedés alapvető feltétele. Úgy véli, hogy a folyamat tanulmányozása a tudomány, a rend megértése a teológia feladata.³¹ Whitehead felfogását Charles Hartshorne (1897–2000) amerikai vallásfilozófus fejlesztette tovább, utat nyitva a folyamat-teológiai irányzatának kifejlődéséhez, amely az Istenről szóló keresztény tanítást gazdagította.³²

²⁹ Seidel, Johannes: Teilhard De Chardin evolúciófogalmáról. Miben (nem) ad igazat Teilhard Darwinnak? In: *Mérleg* 2008/4, 419–436. Bolyki János: Egy jezsuita őslénytankutató. In: *Történet – metafora – párbeszéd, Előadások, írások és beszélgetések a tudomány, hit és vallás kapcsolatáról*. Kálvin Kiadó, Budapest 2009, 79–92.

³⁰ A tudomány története bőven szolgáltat példákat erre. Newton abszolút tér- és időfelfogását felváltotta a relativitáselmélet, determinizmusát pedig a kvantummechanika valószínűségi természet megközelítésének. Bővebben ld. Berényi Dénes: Természettudomány és vallás az ezredfordulón. In: *KerMagv* CXII (2006), 126–128.

³¹ Whitehead témánkra vonatkozó fontosabb munkái: *The Concept of Nature*. Cambridge University Press, 1919; *Science and the Modern World*. The Macmillan Company, 1925; *Religion in the Making*. The Macmillan Company, 1926; *Process and Reallity*. The Macmillan Company, 1929.

³² A folyamat-teológia kiemelkedő képviselőit a „chicagói iskola teológusai” néven tartjuk számon: Henry Nelson Wieman, Schubert M. Ogden, John B. Cobb Jr., David Ray Griffin, Gene Reeves (unitárius teológus, tanulmányát ld. A folyamat-gondolkodás és Isten fogalma. In: *KerMagv* LXXXII (1982), 127–135). Munkásságukkal olyan teológusokra gyakoroltak hatást, mint W. Norman Pittenger, John A. T. Robinson (a híres *Honest to God* című munka szerzője). A folyamat-teológia kialakulását, tanításait és hatását ld. Cobb, John B. Jr. – Griffin, David Ray: *Process Theology. An Introductory Exposition*. The Wetminster Press, Philadelphia 1976.

Richard Phillips Feynman (1918–1980) híres Nobel-díjas amerikai fizikus a vallás és a tudomány közötti kapcsolat tárgyalásakor a vallásnak három aspektusát vizsgálta a tudomány szemszögéből és vont le a következőt.³³ A vallás *metafizikai aspektusa* olyan kérdésekre keresi a választ, mint mi az ember, ki az Isten, melyek Isten tulajdonságai? Az *erkölcsi aspektus* általában arra utal, hogy az ember számára felmutatja az örök értékeket, felhívja az ember figyelmét arra, hogyan kell a lelkiismeretével összhangban élnie, cselekednie. A *sugalmazás aspektusa* alatt azt érti, hogy a vallás akaraterőt, vigaszt és sugalmazást ad az ember számára az erkölcsi értékek követéséhez. Véleménye szerint a sugalmazás aspektusa nemcsak az erkölcsi magatartáshoz ad „inspirációt, hanem a művészetekhez, és mindenféle nagy gondolatokhoz és tevékenységekhez³⁴ is.”³⁵ A vallás három aspektusa közül a metafizikai aspektust a tudományos felismerésekhez kell igazítani, míg a másik kettőhöz a tudománynak kell igazodnia. Úgy véli, hogy a nyugati civilizáció két öröksége: a vallás és a tudomány egymást kiegészíthetik.

„Nekem úgy tűnik, hogy a nyugati civilizáció nálunk két örökség révén van jelen. Az egyik a kalandozás tudományos szelleme, kalandozás az ismeretlenbe, egy ismeretlenbe, amelyet ismeretlennek kell elfogadnunk, hogy azt felkutassuk; az igény, hogy az univerzum megválaszolhatatlan rejtélyei maradjanak megválaszolhatatlanok; az a magatartás, hogy minden bizonytalan; mindezt összegezve: a szellem alázatossága. A másik nagy örökségünk a keresztény etika – a felebaráti szeretet alapja, valamennyi ember testvérisége, az egyén értéke – a szellem alázata. Ez a két örökség logikailag teljes mértékben, összhangban van egymással.”³⁶

Következtetése után a „felek” figyelmét közös munkára hívja fel:

„Hogyan tudnánk inspirációt nyújtani a nyugati civilizáció e két tartóoszlopának megtámasztására, hogy azok teljes életerejükben, egymástól való félelem nélkül állhassanak egymás mellett? Vajon nem ez a mai idők központi problémája?”³⁷

Az integrációs modell képviselői a közös célt tartják szem előtt: az ember felemelése, igaz emberségének megélésében való támogatás, segítségnyújtás. A teológiának célja: a vallás erkölcsi igazságok megismerése és rendszerezése. Ezáltal a vallásos embernek segítséget ad, irányulást nyújt annak megélésében, hogy ő többre hivatott. A tudomány célja, hogy a feltárt és megismert valóságot gyakorlatba ültesse, és hasznosítsa az ember előrehaladása

³³ Feynman, Richard Phillips: *A tudomány és a vallás közötti kapcsolatról*. Ld. <http://tudomanyesvallas.uw.hu/tudvall.htm>.

³⁴ Ti. tudományos tevékenységekhez.

³⁵ Feynman, P. Richards: *i. m.* 5.

³⁶ Uo. 5.

³⁷ Uo.

érdekében. Erre az együttműködési lehetőségre találóan utalt Scott G. Prinster észak-amerikai unitárius teológus, aki szerint:

„Aligha kétséges, hogy világunkban egyaránt szükség van a vallásra és a tudományra. A tudomány nem nyújtja azt a vigaszt és az értelmezést, amelyet a vallás; de szükségünk van rá, ha meg akarjuk oldani fizikai létezésünkől és fizikai szükségleteinkből adódó gondjainkat. A vallás nem látja el a világot új technológiával, amelyek védelmeznek minket, és javítják életünk minőségét, fontos azonban, hogy biztosítsa fejlődésünk morális és etikai hátterét. Mindkét területen hatalmas erők léteznek, és meg kell találnunk a módját annak, hogy egymás mellett létezzenek.”³⁸

Az erdélyi unitárius teológia viszonyulása a természettudomány 19. századi eredményeihez a párbeszéd és az integrációs modell lehetőségének a kibontakozását sejtette.³⁹ Nem véletlenül szólt Boros György teológiai tanár székfoglaló beszédében a féktelen bizakodás hangján:

„A tudomány és a szabadelvű teológia egymással nemhogy ellenkeznének, hanem egymást kiegészítik, ez amatt a maga céljaira felhasználhatja, és úgy jut el határozott eredményekre [...]. A tudomány kibékült a teológiával, és együtt építik a közművelődés nagy épületét; egy a céljuk: a szellemi tökéletességre jutás.”⁴⁰

Teológusaink, lelkészeink (Péterfi Dénes, Varga Dénes, Csegezi László, Lőfi Ödön) és a melléjük felzárkózó világi képviselőink (Brassai Sámuel) érdeklődéssel figyelték a tudományos világ új szárnybontogatásait és igyekeztek felmérni annak következményeit a vallásos életre vonatkozóan.⁴¹

Az első érdemleges reflektálás a darwinizmussal kapcsolatosan Brassai Sámueltól származik. Brassai nem magát a tudományos kutatás eredményeit kérdőjelezte meg, hanem az evolúció értelmezésében jelentkező

³⁸ Peinster, Scott Gerard: *i. m.* 220.

³⁹ A különböző egyházi álláspontok tömör ismertetését ld. Visky S. Béla: Teológiai szempontok a kreáció-evolúció vitához. In: *Történet – metafora – párbeszéd. Előadások, írások és beszélgetések a tudomány, hit és vallás kapcsolatáról.* Kálvin Kiadó, Budapest 2009, 280–295.

⁴⁰ Boros György: A teremtés. In: *KerMagv* XVII (1881), 26. 33.

⁴¹ A *Keresztény Magvetőben* közölt erre utaló fontosabb írások közül megemlítjük: Péterfi Dénes: Darwinizmus és vallás. In: *KerMagv* XVII (1882), 251–262. Uő. Célirányos darwinizmus és Isten eszméje. Uo. XVIII (1883), 273–278. Uő: *Célirányos darwinizmus és az egyházak.* Uo. XIX (1884), 73–79; Uő: *Darwinizmus és erkölcs.* Uo. XX (1885), 267–274. Brassai Sámuel: *Vallás és tudomány.* Uo. VIII (1873), 209–223. Uő: *Teremtés és fejlődés.* Uo. XIII (1878), 331–350. Uő. *Baj van a táborban.* Uo. XV (1880), 359–366. Uő: *Melyik az igazi tudomány?* Uo. XXVIII (1893), 67–89. Uő: *Egy új vallás.* Uo. XXVIII (1893), 255–277. Eustace, Conder R.: *Természeti válogatás és természeti istentan.* Ford. Brassai Sámuel. Uo. XVII (1882), 315. Csegezi László: *Átöröklés és fejlődés.* Uo. XXXVIII (1903), 179–184.

véletlenszerűség, esetlegesség hangoztatását, a célszerűség hiányát. Véleménye szerint „célirányosság nélkül az életnek szabályos folyamatát elgondolni nem lehet”. Nehezményezte a darwinizmus képviselőinek a türelmetlenségét, elfogultságát a „vélt igazuk” terjesztése érdekében:

„De nem szól bizony mellettük az, hogy tudományos kérdésben az elfogulatlan vizsgálódás és ésszerű szabad vizsgálódás rovására magukat párttá, felekezetté alakították s az elméletből dogmát formáltak.”⁴²

Nem véletlen, hogy két tanulmányában is a darwinizmus egyik legjelentősebb népszerűsítőjének, Ernst H. Haeckelnek az írásait éles hangon bírálja.⁴³ Ernst Haeckel⁴⁴ darwinizmust népszerűsítő írásai tudatosan egyház- és teológiaellenesek voltak. Brassai nemcsak védelmezi a vallást, a teológiát, hanem a természetkutatók egymás elleni viszálykodásait, ellenségeskedéseit is kipellengérezi. Péterfi Dénes lelkész, teológiai tanár több írásában is foglalkozik a darwinizmussal és megvizsgálja annak lehetséges viszonyát Isten eszméjével, az erkölccsel, az egyházzal. Kifejti kifogásait a darwinizmussal szemben (ő is főleg a célirányosság hiányát kifogásolja, akárcsak Brassai), de következtetése az, hogy „a fejlődés [fejlődés] alap gondolatai és a vallási eszmék között” összhangot kell teremteni.⁴⁵

„Nézeteltérések igenis fordulhatnak elő, de az egyház, amely ajtóit a kívülről jövő világosságnak mindig nyitva tartotta, a tudomány ez újabb fénye előtt sem fogja azokat elzárni. S valóban, ha valamely egyházban, az unitáriusban, kétségtelenül máris félreismerhetetlen jeleit észlelhetni ama szellemi törekvésnek, amely a fejlődés alap gondolatai, és a vallási eszmék között valódi összhangot kíván létesíteni. Isten természetfeletti működése, a csodákban való hit helyett mindinkább az örök, változhatatlan törvények szerinti működés, törvényszerűség eszméje kezd a vallási tudatban előtérbe lépni. És a világban való benlét (immanentia) gondolata mind mélyebb meggyőződéssé válik a

⁴² Brassai Sámuel: Vallás és tudomány. In: *KerMagv* VIII (1873), 211.

⁴³ Brassai Sámuel: Teremtés és fejlődés. In: *KerMagv* XIII (1878), 331–350. *Baj van a táborban*. Uo. XV (1880), 359–366.

⁴⁴ Haeckel, Ernst Heinrich Phillip August (1834–1919), német biológus, természettudós a darwinizmus egyik legismertebb népszerűsítője volt. Az 1868-ban megjelent *Natürliche Schöpfungsgeschichte* című munkájában nemcsak védelmezi a darwinizmust, hanem nyílt, provokatív támadást indít a vallás, a teológia ellen.

⁴⁵ „A darwinizmus nem ad olyan felvilágosítást, amely a célirányosság elvének föladására készítené, s mi a dolgok lényegét és végső okait csakis Istennel tudjuk megérteni, kitől a világ, s így a szerves lények célirányossága is származhatott. Megmaradunk abban a hitben, hogy valamint a világegyetem, a nagy egész, úgy az egyes lények életfejlődése is az elsődleges okokat illetően, egy örök szellemre vezethető vissza, aki a mi imádásunk fenséges tárgya.” Ld. Péterfi Dénes: Darwinizmus és a vallás. In: *KerMagv* XVII (1882), 261.

lelkekben, s az isteni lény és az ember közötti titokzatos viszony ki-magyarazásában mind ésszerűbb eszméket nyilvánít az előrehaladó gondolkodás.”⁴⁶

A 19. századi unitárius gondolkodóink úgy vélték, hogy az unitárius vallás szellemisége (szabad vizsgálódás, nyitottság, ésszerűség, türelem stb.) a helyesen értelmezett evolúció gondolatával összeegyeztethető. Természetesen „nem voltak olyan előrelátóak, hogy fel tudták volna mérni, hogy a tudomány eredményei csak akkor bírnak értékkel, ha azok összhangban állnak a keresztény erkölcsi normákkal”.⁴⁷

Az evolúció kérdésének a boncolgatása nem csupán a tanulmányok elméleti szintjén maradt. Lelkészeink nem idegenkedtek attól sem, hogy a szószéken is kifejtsek nézeteiket az elmélet előnyeiről és hátrányairól. Gellérd Imre a 19. századi unitárius prédikációirodalom jellegzetességeinek összefoglalása rendjén a következőképpen reflektált erre a kérdésre:

„Az evolucionizmus a század szellemének fő tartalmi vonása. Ez nemcsak Darwin korszakalkotó munkájának, hanem az egész európai szellemnek is felfedezése. Az evolúció gondolata prédikációirodalmunk történetének korábbi szakaszaiban sem ismeretlen. A darwinizmusból szónokaink két gondolatot ragadtak meg és fejeztek ki: a létért való küzdelmet és annak filozófiai vetületét, a szabad versenyt. Mindkettő eszköze ugyan a haladásnak, de forrása is a különböző erkölcsi negativizmusoknak. A polgárság magáévá tette a darwini szellem következményeit az erkölcsi magatartásra nézve is, s ez – mindaddig, amíg kiderült, hogy a darwinizmus nem etika, hanem biológia – valóban az erkölcsi színvonal süllyedéséhez vezetett. Szónokaink tehát nem a darwinizmust, mint természettudományt ostromozták, hanem a darwinizmusra hivatkozó, az anarchiára hajló erkölcsiséget, az ember származására vonatkozó, a darwini elméletből helytelenül leszűrt és rosszul értelmezett következtetéseket, amelyek az emberi méltóság érzületét aláássák, s így az erkölcsiség alapját rendítik meg.”⁴⁸

A fenti megállapítás – akárcsak a korabeli vagy későbbi unitárius teológia-történeti értékelések – egy nagyon lényeges teológiatörténeti tényről mellőzött, vagy legalábbis nem értékelt kellőképpen. Nem adott választ arra a kérdésre, hogy mi készítette a magyar unitárius teológiai gondolkodást arra, hogy az evolucionizmus iránt olyan bizakodó hangnemet használjon? Válaszunk: az indíttatást az angol és észak-amerikai unitárius teológia megismertetése és

⁴⁶ Péterfi Dénes: Célirányos darwinizmus és az egyházak. In: *KerMagv* XIX (1884), 78–79.

⁴⁷ Rezi Elek: *Teológia és népszolgálat*. Kiadja az Erdélyi Unitárius Egyház. Kolozsvár 2007, 210–211.

⁴⁸ Gellérd Imre: *Négyszáz év unitárius prédikációirodalma*. Kiadja az Unitárius Egyház, Kolozsvár 2002, 389.

terjesztése adott. Éppen ebben az időben ismeri meg a magyar unitárius teológia Ellery William Channingnek (1780–1842), az amerikai unitarizmus „atyjának” a teológiai felfogását. Ekkor történik teológiatörténetünkben az a nagyszabású és egyedülálló vállalkozás, amely Channing válogatott műveinek magyar nyelvű fordításában és kiadásában (hat kötet) állt.⁴⁹ Channing tanulmányaiból az ember erkölcsi tökéletesedésének az eszméje sugárzott:

„Az én nézetem az, hogy egy értelmi és erkölcsi lénynek legfőbb java: természetének tökéletesítése. Semmi sem nyújthat boldogságot, már amit annak lehetne nevezni, és tartós haszonnal nem járhat az emberre nézve, ha nem emeli föl arra az erkölcsi kitűnőségre, amelyre őt Isten szánta. A vallás a béke és az öröm forrása, midőn az erényre lelkesít, midőn, mint kitűnő megelevenítő erő, az értelemnek és a szívnek életet és erélyt kölcsönöz. A lelkiismeretet erősíti, a kötelesség legyőzhetetlen érzetével ruházza fel, s a szívben tiszta és önzetlen szeretetet ébreszt, és a gondolatot legmagasabb tárgyaihoz ragadja föl. Így egész lényünket neveli azért, hogy elérje azt a teljességet, összhangot és szépséget, amelyek együttesen a tökéletességet alkotják.”⁵⁰

Természetesen Channing még nem ismerhette az evolúció eredményeit, de az ember erkölcsi, szellemi fejlődésébe, tökéletesedésébe vetett rendíthetetlen hite kedvezően befolyásolta az erdélyi unitárius gondolkodást abban, hogy a fejlődés elvére alapozó tudományos elméletben ne ellenséget, hanem szövetségést lásson. Ezt a törekvést a 20. században is nyomom követhetjük.

Napjaink erdélyi unitarizmusa az integrációs modell híve a teológia és a tudomány közötti viszony tekintetében. Ez azt jelenti, hogy a kölcsönös tiszteleten alapuló együttműködés hívei vagyunk az élet gyarapítása, gazdagítása érdekében. Erre lehetőséget kínálnak azok a változások, amelyek a természettudomány és a teológia területein az utóbbi évtizedekben végbementek.⁵¹ A teológia felismerte, hogy a Biblia nem természettudományi szakkönyv, a benne foglalt üzenetnek nem az a célja, hogy eligazítást adjon a természettudományi kérdésekben. A Biblia természetre vonatkozó ismeretei az adott kor nyelvén és természetre vonatkozó akkori ismereteken alapulnak, de üzenete, mondanivalója messze túlmutat saját korán, a mához és minden korhoz szólnak. A természettudomány a természet jelenségeit vizsgálja, majd pedig megállapítja törvényeiket. Nem feladata, hogy az ember végső kérdéseire, az élet értelmére, az erkölcsi kérdésekre választ adjon. A természettudomány felismerte, hogy a tudományos eredmények értékessége az erkölcsi normákhoz való igazodástól függ és a felelősség tudatát semmilyen cél eléréséért

⁴⁹ Erdő János: *Channing magyar nyelven*. In: *KerMagv* LXXXVI (1980), 120–138.

⁵⁰ Channing, Ellery William: A vallás tökéletesítő ereje. In: *Válogatott művei. A tökéletes élet*. (VI. kötet.) Kolozsvártt 1881, 108.

⁵¹ Berényi Dénes: Természettudomány és vallás az ezredfordulón. In: *KerMagv* CXII (2006), 117–128.

nem lehet mellőzni. Minden tudományos eredmény csak akkor igazolt erkölcsileg, ha az ahhoz vezető cselekedet indítékotívuma, eszköze és célja kifogástalanul tiszta. A rossz eszköz nem teszi erkölcsileg igazolttá a cselekedetet még akkor sem, ha mind az indítékotívum, mind a cél helyes. A helyes indítékotívum, eszköz és cél körvonalazása érdekében szükséges a tudomány és a teológia kölcsönös együttműködése. Éppen a napjainkban tapasztalható ökológiai válság figyelmeztet arra, hogy az értékek rangsorolása, megállapítása, vagy éppen megváltoztatása milyen óriási következményekkel járhat az élővilág jelenére és jövőjére.⁵²

Meggyőződésünk, hogy a 21. század első évtizedeiben mind a teológia, mind a tudomány képviselői tudatában vannak annak, hogy a hitnek nem az értelem, a tudás az ellentéte, hanem a hitetlenség, a hitnélküliség; az értelemnek, a tudásnak pedig a nem a hit, hanem a tudatlanság az ellentéte! Valjuk, hogy az együttműködés lehetősége mindkét részről nyitottságot, szelidséget, alázatosságot, jó szándékot, türelmet és hívő értelmet kíván.

Az integrációs modell csak akkor lehet életképes, ha mindkét „fél” alázatosan felismeri, hogy olykor tévedhet, s hogy kiegészítésre, tanulásra szorulunk. Meggyőződésem, hogy a teológia fontos dolgokat tanulhat meg a tudományok eredményeire figyelve, de fordítva is áll az igazság: a tudományok is tanulhatnak a teológiától, annak üzenetéből. Hogy mit? Azt a tudomány képviselőinek kellene eldönteniük az őszinte párbeszéd során. De egy dolog biztos: a kölcsönös egymásra figyelés és egymástól tanulás őszinte együttműködésre sarkalló munkája az élet áldottabbá tételéhez vezethet mindenkit. S alapjában véve erre van szüksége a ma emberének.

Teológusként az a benyomásom, sőt meggyőződésem, hogy a tudományoktól elszigetelődő, „melegházi” teológia sterillé, elnyűtté és unalmassá válik, és egy steril, elnyűtt és unalmas teológia nem használ senkinek – sem a keresztény hitnek, sem a tudományoknak.⁵³

Továbbra is fenntartom egy korábbi megállapításomat:

„Napjaink unitárius teológiája csak akkor nyer létjogot, ha az elméletet a gyakorlattal, a vallásos hitet a tudással szintézisbe hozza.”⁵⁴

⁵² Schubert M. Ogden teológus megállapítása ma is időszerű: „Ever since the seventeenth century, science and technology have been effecting such a radical transformation in our understanding of ourselves and our environment that even contemporary common sense includes an at least tacit acceptance of the world picture correlative with the scientific method.” Ld. Ogden, Schubert M.: *The Reality of God and Other Essays*. Harper and Row Publishers, New York 1966, 7.

⁵³ A teológiai elszigetelődés veszélyeire igazán a kommunikatív teológia (communicative theology) képviselői hívták fel a figyelmet. A kommunikatív teológia újraértékelésére vonatkozóan, ld. Afrasiabi, K. L.: *Communicative Theory and Theology: A Reconsideration*. In: *Harvard Theological Review* 1998/1, 75–87.

⁵⁴ Rezi Elek: *Felelősségünk a ránk bízott életért*. Kiadja az Erdélyi Unitárius Egyház, Kolozsvár 2005, 13.